

Re-presenting the Role and Position of Religion in the International Community of the West Asia

Shahrouz Ebrahimi ¹ Sayyed Mohammad Javad Hashemi

Research Article

Received:
9 April 2025

Revised:
10 June 2025

Accepted:
26 June 2025

Published:
7 July 2025

PP. 47 -7•

Introduction

Most theories of international relations do not consider religion to have a role. International relations theorists consider the “Treaty of Westphalia” to be based on a secular perspective that stopped the interference of religion in politics and independent states were formed in such conditions. Since the 1980s, the lack of attention to the place of religion in international relations has been considered a gap, with Jack Snyder calling herself one of the culprits of excluding religion from international theories and believing that theorists must atone for the sin they committed by excluding religion from their theoretical field. However, with the presentation of the English School theory of international society by Martin White, attention to the role of religion in international relations increased and theorists addressed it under the title of “neo-realism”. Considerable phenomena of this theory emergence arises: if religion is accepted as a norm by the English School, what effect does its function have on the formation of the international society of the Middle East? The hypothesis tested in the article is that from the perspective of the English School, religion as a norm is effective in the formation of international society, but its role in societies varies, regardless of the degree to which they are religious democracies or not. This article aims to examine, on the one hand, the areas of attention to religion in international relations, and on the other hand, to analyze the confrontation between human rights as one of the main components of traditional currents of international relations and Sharia in political Islam, and to emphasize the necessity of considering religion as an influential factor in international theories. The research findings, from the perspective of British solidarity, shows that in West Asia, because most governments lack legitimacy, civil society is weak, and some polar interpretations (gaps in interpretations) of religion and its role in politics, as well as the gap in religious interpretations and functions between political systems, have caused the formation of international society in this region to face various challenges.

1. Associate Professor in International Relations, Department of Political Science, University of Isfahan, Isfahan, Iran. (Corresponding Author)

Email: ebrahimi_shahrooz@yahoo.com Orcid Code: <https://orcid.org/0000-0002-4277-6590>

2. Ph. D graduated in Political Science, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Email: gofteman.54@yahoo.com Orcid Code: <https://orcid.org/0004-0003-3872-1834>

Research Methodology

The research method is qualitative and the data collection method is library-documentary. Data were collected by studying the books, articles, and cyberspace, and the data analysis tool is the use of the theory and approach of the English school of international relation. This school emphasizes the importance of the international community and common norms and rules in relations between countries. Unlike realism, which emphasizes conflict and competition, the English school emphasizes the existence of cooperation and solidarity between countries.

Results & Discussion

The English school explains international relations by relying on "change" and "historical process". Until the English school, all international theories did not believe in the influence of religion on international relations (Fox, 2011:20), but the English school, by emphasizing ideas, norms and culture, has gone through a distinctive process that makes it necessary to explain it. One of the most important founders of the English school is "Martin White", who was a Christian believer. Due to the influence of Martin White and to some extent "Herbert Butterfield" (1949), a historian and theologian, the English school approach has been linked to the role of religions, cultures and civilizations in international society from the very beginning.

Two fundamental factors in these two approaches are human and justice. These two concepts play a special role in the final approach of each theory. In other words, the definition of human in each theory of international relations is very effective in its final formation. In addition to the role of human, another point of distinction between the English school and other theories of international relations is the emphasis on the concept of "justice".

In the West Asian region, most countries have Muslim communities, which at first glance seems to be a common feature that brings solidarity to these communities. But in fact, the emphasis on the diversity of sects has turned this strength into divergence and conflict in the region. For example, the deepening of the difference between Shia and Sunni, as the two major Islamic groups, has made it difficult to accept the tolerance of others in this region and has fueled sectarian conflicts.

Some interpretations and readings of political Islam, since it seeks to gain power, consider any means to achieve it permissible, which is why some Islamic countries and groups can easily engage in war with each other. This violence is recognized internationally not as an Islamic discourse but as the whole of Islam and can make other countries afraid of it. Therefore, such religious and ideological readings and perceptions in the West Asian region, contrary to the past tradition that was nation-building, even fuel ethnic and tribal nationalism and are considered one of the main roots of violence and conflict. In fact, political Islam has multiple roles, including transnational, sub-national and national. Religion assumes a transnational role against non-Islamic powers and theories. However, part of the religious interpretation is in conflict with other Islamic groups and, in a national role, it also promotes the goals of the state. To more accurately understand the role of religion, its relationship to identity and sovereignty must be clarified, and the definition of justice and human rights within the religious system must be identified.

Considering the discussions raised in international theories and focusing on the solidarity approach of the English school, if the international society of West Asia is considered, there are two important points in it. First, from the perspective of semantics with the identity that the English school looks at, most of the countries of West Asia are religious and Islam has the largest share of it. Second, identities can create a network of similarities; but Islamic identity has not been able to create a network of similarities among the states of West Asia. For this reason, the West Asian region is caught in several contradictions: 1- Nations have an opinion on Arab and Islamic identity, but states pay attention to nationalism to secure their interests.

2- Considering the role of identity, the view of the English school is more compatible with liberalism and realism in the international society of West Asia, but the solidarity elements of the English school are in conflict with religious identity.

3- The English school emphasizes human rights with the solidarity paradigm, but in West Asia, each religion and sect considers itself superior to the other and creates a fragmented identity that acts against each other.

4- The English school and basically other theories - except for realism - have an optimistic view of man, while in West Asia, with religious and religious discourse, religion takes priority over man.

5- The religious view prevailing in West Asia does not tolerate the equality of humans and women's rights are not equal to men's.

Considering the above, the international community of West Asia does not have a promising perspective from the solidarity perspective in this region, and the main axis of all those paradoxes is the polarizing interpretations of Islam.

Conclusions & Suggestions

Although most theories of international relations do not give a place to religion and after the Treaty of Westphalia, by accepting the sovereignty of states, have separated politics from religion and adopted a secular approach, the English school, with a normative approach and accepting the influence of history, culture and norms on international relations, considers paying attention to religion as a powerful norm inevitable. Some theorists such as Philpott even considered religion to be effective in the Treaty of Westphalia and considered the formation of a society of states after that treaty incomplete without considering religion.

Despite the emphasis of the English school and its founders on the influence of religion in the formation of international society, the fundamentalist branch of religion that seeks to form a state in the West Asian region has not only not helped the formation of international society, but has often acted as a major obstacle. The wars between Islamic countries in the West Asian region over the past half century show that religion has failed to play a decisive role in resolving these conflicts and preventing the divergence

of states and, consequently, Islamic countries. Over the past fifty years, several wars and conflicts have occurred in Islamic countries, in all of which the Islamic state has constituted both sides of the conflict. What should be considered in this theory about the role of religion is that religion can have a positive function when the general awareness of the people and the states has increased and the interpretations of religious sects have relatively common, creating a common culture based on tolerance and tolerance and constructive (a common culture based on Kantian cooperation or at least a common culture based on competition and not conflict (a Lockean culture).

Key Words: Religion, International Society, English School, Solidarity, West Asia

بازنمون نقش و جایگاه دین در «جامعه بین الملل» غرب آسیا با تاکید بر رهیافت همبستگی گرای مکتب انگلیسی

شهرزاد ابراهیمی^۱ سید محمد جواد هاشمی^۲

چکیده

بخش عمده‌ای از نظریه‌های روابط بین الملل نقشی برای دین قائل نیستند. نظریه پردازان روابط بین الملل، معاهده وستفاليا را مبتنی بر نگرش سکولار می‌دانند که باعث توقف دخالت دین در سیاست شد و کشورهای مستقل در چنان شرایطی شکل گرفتند. اما با ارائه نظریه «جامعه بین الملل» مکتب انگلیسی توسط «مارتین وایت» توجه به نقش دین در روابط بین الملل بیشتر شد و نظریه پردازان تحت عنوان «هنجارگرایی» به آن پرداختند. با توجه به مبانی این نظریه، پرسشی که مطرح می‌شود این است که اگر دین به عنوان یک هنجار مورد پذیرش مکتب انگلیسی قرار گرفته باشد کارکرد آن چه تاثیری در شکل‌گیری جامعه بین الملل غرب آسیا دارد؟ فرضیه مورد آزمون مقاله، این است که از منظر مکتب انگلیسی دین به عنوان یک هنجار در شکل‌گیری جامعه بین الملل تاثیرگذار است، اما نقش آن در جوامع اعم از اینکه تا چه اندازه مردم‌سالاری دینی باشند یا نباشند متفاوت است. یافته‌های پژوهش از منظر همبستگی‌گرایی مکتب انگلیسی نشان می‌دهد که در غرب آسیا چون اغلب دولت‌ها دچار کسری شدید مشروعیت هستند، جامعه مدنی ضعیف است و برخی تفاسیر قطبی (شکاف در تفاسیر) از دین و چگونگی نقش آن در سیاست و همین‌طور شکاف تفاسیر و کارکرد دینی بین نظام‌های سیاسی، باعث شده است شکل‌گیری جامعه بین الملل در این منطقه، با چالش‌های گوناگونی روبرو گردد.

مقاله علمی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۴/۱/۲۰
تاریخ بازنگری:
۱۴۰۴/۳/۲۰
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۴/۴/۵
تاریخ انتشار:
۱۴۰۴/۴/۱۶

واژگان کلیدی: دین، جامعه بین الملل، مکتب انگلیسی، همبستگی‌گرایی، غرب آسیا

۱. دانشیار روابط بین الملل، عضو هیات علمی گروه علوم سیاسی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران، (نویسنده مسئول)

Email: ebrahimi_shahrooz@yahoo.com Orcid Code: <https://orcid.org/0000-0002-4277-6590>

۲. دانش آموخته دکتری روابط بین الملل دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

Email: gofteman.54@yahoo.com Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-3872-1834>

استناد به این مقاله: ابراهیمی، شهرزاد؛ هاشمی، سید محمد جواد (۱۴۰۳). بازنمون نقش و جایگاه دین در «جامعه بین الملل» غرب آسیا با

تاکید بر ره‌یافت همبستگی‌گرایی مکتب انگلیسی، فصلنامه سیاست پژوهی غرب آسیا، ۱(۲)، ۷۰-۴۷

مقدمه

مارتین وایت رویکردی کارکردگرایانه به مفاهیم انتزاعی مسیحیت دارد و از بطن متون دینی اصطلاحاتی را استخراج می کند تا بتواند صورت عملی آنها را در نظریه خود به نمایش بگذارد. این نحوه نگاه او به مفاهیم دینی با شاخه همبستگی گرای مکتب انگلیسی این همانی دارد و می تواند نظریه خرد گرای آمیخته با مفاهیم دینی را توضیح دهد. از دهه ۸۰ میلادی فقدان توجه به جایگاه دین در روابط بین الملل به عنوان یک شکاف مورد توجه قرار گرفت چنان که جک اسنایدر خود را از گناهکاران حذف دین در نظریه های بین الملل می خواند و معتقد بود که نظریه پردازان به دلیل گناهی که مرتکب شده و دین را از حوزه نظری خود کنار گذاشته اند باید کفاره بپردازند (Snyder, 2014: 145). اما ارزش های آمیخته با رویکرد همبستگی گرای مکتب انگلیسی برآمده از ارزش های سکولار مبتنی بر موضوعات انسانی است که تعارضی با تعالیم مسیحیت ندارد. آنجا که ارزش انسانی با تعالیم مسیحی در مقابل هم قرار گیرند، مسیحیت به نفع سکولاریسم در سیاست کنار خواهد کشید و امکان رواداری را فراهم خواهد کرد چنانکه پروتستان در گستره سیاست این پذیرش و رواداری را به خوبی نشان داده است. اما در غرب آسیا آن شاخه ای از دین که با سیاست آمیخته است شاخه بنیادگرای آن است چه در کشورهای اسلامی و چه در تنها کشور غیر اسلامی این منطقه و علیرغم وجود دولت های سکولار در اغلب کشورهای غرب آسیا، به دلیل نگاه ابزار گونه آنها به دین برای تحکیم قدرت و موقعیت خود، این دولت ها باعث تضعیف اسلام فرهنگی و رشد اسلام سیاسی در این کشورها شدند و رژیم صهیونیستی به عنوان تنها کشور غیر اسلامی نیز از این وضعیت در امان نمانده است. بنابراین در هنگام تقابل میان یک ارزش اسلامی با ارزش های حقوق بشری با توجه به تعاریف نظریه های روابط بین الملل از انسان و حقوق بشر، اسلام سیاسی حاضر به عقب نشینی نیست و تا لحظه تهدید بقای دولت نیز از آن صرف نظر نمی کند. در غرب آسیا، دین، نظام دولت ها را به شدت تحت تاثیر قرار داده، افراد را نسبت به «فهم از خود» فرهنگی که باعث تمایز ملت ها می شود، آگاه ساخته است و بر آنچه که دولت - ملت ها دنبال می کنند، تاثیر گذار بوده و موجب به صحنه آمدن بازیگران فراملی و فروملی شده است. به همین دلیل، دین در منطقه غرب آسیا رهیافت های عمدتاً دولت - محور روابط بین الملل را به شدت تحت تاثیر قرار داده است. با وجود قائل شدن چنین نقشی برای دین در تشکیل دولت در غرب آسیا، چگونه می توان بدون نقض فرضیه های بنیادین رهیافت های موجود بین الملل، به این نقش بها داد، به گونه ای که باعث مفهوم سازی تغییر و تداوم در نظام بین الملل گردد و جریان های اصلی روابط بین الملل را به مخاطره نیندازد و این پیش بینی پیر برگر را محقق نکند که در گفتگو با مجله نیویورک تایمز در سال ۱۹۶۸ خطاب به روشنفکران غربی گفت:

«در قرن بیست و یکم، افراد مذهبی که احتمالاً در گروه های کوچک ظاهر می شوند، گرد هم می آیند تا در مقابل فرهنگ سکولاریستی جهان گستر مقاومت کنند» (Berger, 1968: 3). اما ناکامی دولت های سکولار در کشورهای اسلامی برآمده از فروپاشی امپراطوری عثمانی که بر پایه هنجارها و ارزش های دینی اداره می شدند، رویای بازگشت به دین را در میان ملت های عرب زنده کرد و به گسترش جنبش های مذهبی فراملی دامن زد. به نحوی که در اغلب کشورهای غرب آسیا، تمایل مردم به حکومت های مذهبی افزایش یافته و نقش و عملکرد اشغالگرانه رژیم صهیونیستی نیز به این خواست ها دامن زده است. نظریه های روابط بین الملل که اغلب دولت محور هستند در یک پارادوکس

جانبدارانه از حقوق بشر و خواست اغلب غرب آسیا برای جایگزینی دولتهای مذهبی به جای دولتهای سکولار قرار گرفته است. ترکیه به عنوان یک کشور اسلامی با قانون اساسی سکولار نیز نشان داد که گرایش بسیار زیادی به احیای عثمانی گرایی دارد و این نگرش در رفتارهای دولت اسلام گرای اردوغان تقویت شده است. این نوشتار بر آن است تا از یک سو زمینه های توجه به دین را در روابط بین الملل بررسی نماید و از سوی دیگر تقابل حقوق بشر به عنوان یکی از مولفه های اصلی جریان های سنتی روابط بین الملل با شریعت در اسلام سیاسی را مورد تحلیل قرار دهد و بر ضرورت در نظر گرفتن دین به عنوان یک عامل تاثیرگذار در نظریه های بین المللی تاکید نماید.

۱- خردورزی در بستر دین خوئی

مکتب انگلیسی با تکیه بر «تغییر» و «روند تاریخی» روابط بین الملل را توضیح می دهد. تا پیش از مکتب انگلیسی تمامی نظریه های بین الملل اعتقادی به تاثیر دین در روابط بین الملل نداشتند (Fox, 2011: 20)، اما مکتب انگلیسی با تاکید بر انگاره ها، هنجارها و فرهنگ، روند متمایزی را پیموده است که تبیین آن را ضروری می نماید. یکی از مهم ترین بنیان گذاران مکتب انگلیسی «مارتین وایت» است که یک مسیحی معتقد بود. به دلیل نفوذ مارتین وایت و تا حدی «هربرت باترفیلد»^۱ (1949) مورخ و دین شناس، رهیافت مکتب انگلیسی از همان آغاز با نقش مذاهب، فرهنگ ها و تمدن ها در جامعه بین الملل پیوند خورده است (Philpott, 2015: 110). مارتین وایت در مکتوبات خود آشکارا می نویسد که: «خداوند همان طور که در سقوط گنج شک دست دارد، در روندهای بی رحم اقتصادی و در نو سانات موازنه قدرت نیز دست دارد و ما می فهمیم که او عملاً در تاریخ، قدرتمند و حکمفرماست که تغییرات ناگهانی فرایند تاریخی به شیوه مناسبی به مثابه قضاوت ها درک می شود و سرانجام همه تاریخ، تاریخ مقدس است» (Philpott, 2015: 109). وایت یک متفکر غیرسنتی بود، اما عقاید محکم مذهبی داشت که نگرش او زندگی فکریش را شکل می داد. مهم ترین و عمیق ترین دغدغه او رابطه میان سیاست و اخلاق بود که آن را مفهوم گسترده تر سیاست می دانست و معتقد بود که قدرت یک ابزار است نه یک هدف نهایی و منافع ملی نسبت به عدالت اجتماعی در درجه دوم اهمیت قرار دارد. البته او به این نکته واقف بود که این تفکر در گستره «سیاست قدرت» در آن سال ها نمی گنجد، چون دولت ها در جستجوی امنیت بدون توجه به عدالت هستند (Hall, 2006: 1). وایت دوره ای را که در آن می زیست یک لحظه درخشان تاریخی می دید، زمانی پرمخاطره برای مسیحیت و همه مسیحیان برای نخستین بار از دوران کنستانتین امپراتور روم، سکولاریسم و شرک فراگیر و ایمان مورد حمله قرار گرفته و از بین رفته بود (Hall, 2006: 21). او می نویسد: «در دوران حواریون و پاپ مشخص شد که بر این موضوع پافشاری می شود که ایمان بدون عمل، بی نتیجه است. اما دوران ما عکس آن پدیده را نشان می دهد که از دوران امپراطوری روم تاکنون بی سابقه است و آن عمل بدون ایمان است» (Wight, 1968: 2).

نگاه مذهبی و اخلاقی مارتین وایت به روابط بین الملل هم مورد انتقاد مخالفان او قرار گرفت و هم موافقانش. هم هدلی بول با نگرانی از آن یاد می کند و هم «تیم دان»^۲ از دخالت دادن مذهب در مکتب انگلیسی آشکارا ابراز

1. Herbert Butterfield
2. Tim Dune

ناخوشایندی می‌کند. او در کتاب «ابداع جامعه بین الملل» با اشاره به کارکرد مذهب در سیاست‌ورزی می‌نویسد: «هم‌جوشی مذهب و سکولاریسم در تفسیر تئوری روابط بین‌الملل مارتین وایت یک مشکل همیشگی است (Dune, 1998: 53-54). دان معتقد است که مذهب و سیاست در ذهن وایت به شکل دو ستانه‌ای با یکدیگر پیوند خورده‌اند و در مقاله «صلح‌طلبی مسیحیت» و «کلیسا»، «روسیه و غرب» که وایت در سال ۱۹۴۸ نوشت تأکید می‌کند که تاریخ جهان به «اراده خداوند» بستگی دارد و در گردش است (Dune, 1998: 53). به تعبیر او «صلح مسیحیت یک آرامش منفی نیست، بلکه یک وضعیت باثبات و بدون ترس ذهنی و روشی برای زندگی است که با هر خشونت و فاجعه‌ای مبارزه می‌کند و زنده می‌ماند» (Hall; 2006: 29). وایت معتقد بود که محور اصلی صلح‌طلبی، باور به این است که هرگز کسی حق ندارد جان کسی را بستاند (Wight, 1977: 1-34).

با وجود مخالفت دانشمندان روابط بین‌الملل با تاثیر دریافت شخصی از مقولات علمی، اگر نظریه مارتین وایت، در سیستم فکری میشل فوکو بازنمایی شود توجه‌پذیر خواهد بود. «میشل فوکو»^۳ از اصطلاحی با عنوان «فضای دانش» استفاده می‌کند، که این تعبیر درباره نظریه مارتین وایت می‌تواند گستره‌های جدیدی از علم را بگشاید. از نظر فوکو در هر فرهنگ و دوره‌ای، همواره فقط یک نوع معرفت و دانایی وجود داشته که شرایط و امکان همه دانش را تعریف کرده چه در قالب بیان یک نظریه و چه در تجلی عمل. به عبارت دیگر هر فرهنگی قواعد و اصول بنیادینی دارد که بر زبان، فهم، مبادلات، ارزش‌ها و رویه‌های عملی آن سیطره دارد (Foucault, 1966: 197). مارتین وایت در خصوص سیاست بین‌الملل جدید معتقد است که «کافرکشی و افراطی‌گرایی سیاسی و جبر مذهبی با یکدیگر مخلوط شده‌اند و ریشه توتالیتاریسم مدرن غربی را ساخته‌اند. این ویژگی‌های پسا مسیحی، کافرکشی جدید مسیحیت را به سمت سکولاریسم سوق داده‌است که گواه بزرگ تمدن نسل سوم است که بازگشت به قهقرا می‌باشد» (Hall, 2006: 65). او تأکید می‌کند که برای یک صلح‌طلب مسیحی نه تنها خلع سلاح یک جنبه مهم است بلکه لغو تعرفه‌ها، همکاری نامحدود با سازمان‌های بین‌المللی کارگری و سپردن همه مستعمره‌ها و تفویض اختیار به سازمان بین‌المللی جامعه ملل حائز اهمیت است (Wight, 1966: 20). از مجموع نوشته‌های مارتین وایت چنین برمی‌آید که توجه او به صلح‌طلبی مسیحیت و گنجاندن دین به عنوان یک مفهوم صلح‌آمیز در سیاست، او را به سمتی کشانده باشد که مبانی مذهبی نظیر صلح‌طلبی را با عنوان هنجارها و اخلاق ذیل روابط بین‌الملل مکتب انگلیسی وارد نماید. در نظریه او خوبی و بدی در کنار هم رشد می‌کنند. تأکید او بر مفهوم گناه نه بعنوان یک ناهنجاری ذهنی بلکه بعنوان یک وجه کارکردی حائز اهمیت است. وی معتقد است همان‌طور که آئین کلیسا منتشر می‌شود، نیروهای ضد کلیسا نیز منتشر می‌گردد. او مدعی است کشوری که از جنگ اجتناب می‌کند هیچ چیزی به دست نمی‌آورد، اگر همچنان به آزمایش سلاح‌ها ادامه دهد، مناطق را محدود کند و از شرایط بسیار بد رضایت داشته باشد. او معتقد است که همان‌طور که کشتن یک انسان گناه است، نگه داشتن یک نفر در زندان‌هایی در هند هم گناهی کم‌تر از آن ندارد، اردوگاه‌های کار اجباری روسیه و آلمان و بیکاری مردم هم به همان اندازه گناه دارد. یک مسیحی، با آرمان‌خواهی کمونیست‌هایی همدردی می‌کند که برای عدالت اجتماعی در حق طبقه کارگر تلاش می‌نماید و با الهیون ارتدکس هم‌رأی است، وقتی که جنگ را به عنوان وسیله عدالت بین‌المللی تأیید

می‌کنند؛ اما او بر این باور است که آرمان‌های آنان به دلیل روش‌های آنان دروغ است، چرا که خشونت تولید شده، مجالی برای صلح پایدار نمی‌گذارد (Wight, 1966: 20).

یکی دیگر از اندیشمندانی که از نظر فکری به مارتین وایت بسیار نزدیک است و دغدغه حضور مذهب در سیاست را دارد، نظریه پرداز آمریکایی-استرالیایی «اریک وژلین»^۴ (1938) است. او در کتاب «مذاهب سیاسی»^۵ می‌نویسد سیاست مدرن، دغدغه‌ای برای فرجام‌شناسی پایان مسیحیت است. او تأکید می‌کند که بهشت باید بر روی زمین و با تلاش انسان برپا شود. بنابراین فعالیت برای تمدن‌سازی، تلاشی معنوی برای تزکیه درونی و ایجاد تعادل میان دو شهر مورد نظر آگوستین است (Hall, 2006: 41). مکتب انگلیسی بر مفاهیمی از مسیحیت استوار است که رواداری و صلح‌طلبی را ترویج می‌کند و از امکانات ضد جنگ در دین مسیح که تلقی گناه از آن دارد بهره می‌برد.^۶

۲- جایگاه دین در جامعه بین‌الملل مکتب انگلیسی

با وجود تمام تلاش‌های اغلب نظریه‌های روابط بین‌الملل برای اثبات عدم تأثیرگذاری مذهب در روابط بین‌الملل، با توجه به رویکرد مارتین وایت در مکتب انگلیسی، این پرسش مطرح می‌شود که جوامع مذهبی در دوران مدرن، که هویت، فرهنگ و عادات آنان با مذهب آمیخته است تا چه حد می‌توانند، این مفاهیم را از رویکردهای بین‌المللی دورنگه داشته و در این زمینه دخالت ندهند؟ رویه وایت نشان می‌دهد که او مفاهیمی چون عدالت را که در مذهب بر آن تأکید شده است به شکل موضوعات هنجاری و اخلاقی وارد مباحث بین‌المللی نموده است؛ اما تا چه میزان این گونه مفاهیم می‌توانند به شکل مفاهیم اخلاقی و هنجاری راه خود را پیش ببرند؟ وایت در مقاله «صلح‌طلبی مسیحی» معتقد است که تقییدات اخلاقی در افراد نمی‌تواند دولت‌ها را مقید سازد اما مسیحیت قوانینی برای حاکمان دارد که بالاتر و فراتر از نهادهای سیاسی سکولار است. با این وجود او تأکید می‌کند که دولت جدید در مقایسه با گذشته، کوچک اما قوی است و انسان مدرن بیش از آن که به کلیسا، طبقه، نژاد یا هر چیز دیگری وفادار باشد، به دولت وفادار است. قدرت عبارت است از حاکمیت دولت مدرن در شکل بین‌المللی آن و وفاداری به شکلی تعریف می‌شود که انسان برای آن مبارزه می‌کند. دنیای جدید یک دوره‌ی پویا، جنجالی از نظر توسعه اقتصادی و تغییرات اجتماعی است و استانداردهای اخلاقی و باورهای سیاسی نادر کمیاب هستند و در مقایسه با قرون وسطی که با خوب و بد شناخته می‌شد، دنیای مدرن با قدرت‌ها، نیروها، سلسله‌ها و عقاید شناخته می‌شود (Hall, 2006: 72). بنابراین دنیای جدید با تکیه بر حاکمیت دولت، هم تمام انرژی روشنفکری را از آن خود کرده است و هم جایگزین دیگر نهادها شده است. «آرنولد توین‌بی»^۷ اشاره می‌کند که دکتین حاکمیت ملی در روابط بین‌الملل بالاترین درجه اقتدار را ایجاد می‌کند و تبدیل به یک نوع مذهب

4. Eric Voegelin

5. The Political Religions

۶. الهی‌دانانی همچون فردیناند باور و آلبرشت ریچل به دنبال الهام‌بخشی‌های هگل و شلینگ، در پی تلفیق پژوهشی تاریخی درباره کل تاریخ ادیان با الهیاتی هنجاری بودند. آنان این کار را با نشان دادن این مطلب انجام دادند که تاریخ دینی به سوی مسیحیت و به طور معمول پروتستانتیسم به عنوان غایت حقیقی خود پیش رفته است. به وسیله این فرجام‌باوری، تاریخ‌گرایی الهیاتی از نتیجه‌ای نسبی انگارانه اجتناب کرد یا این گونه گمان شد که اجتناب کرده است. دوست ویر، ارنست ژلچ، در زمانی این پروژه را «بزرگ‌ترین برنامه تمامی الهیات علمی» نامید (Ghosh, Peter. *Max Weber and the Protestant Ethic: Twin Histories*. Oxford University Press, USA, 2014).

7. Arnold Toynbee

می شود؛ پرستش حاکمیت دولت محلی. این بت پرستی باعث نگرانی اصلی او در نوشته های بعدی است. او معتقد است هر نوع بت پرستی نشانگر شکست در خلاقیت است که در پذیرش نهادهای اجتماعی و مکانیزم های زندگی به جامانده از گذشته تجلی می یابد (Toynbee, 1934-1960: 261). از نوشتار مارتین وایت، تئوینی بی و برخی نویسندگان دیگر برمی آید که مذهب به شکل های دیگری در تئوری های دولت و روابط بین الملل رسوخ کرده و خود را نشان می دهد. در حقیقت یک نوع جایگزینی و جابجایی رخ داده است. وایت با پذیرش دیدگاه تئوینی بی در خصوص بت واریگی ناسیونالیسم معتقد است که فاشیسم و کمونیسم هم به همین صفت دچار هستند. وایت با اشاره به قدرتمند شدن دولت و جایگزینی آن به عنوان بدل تمامی نهادها، در «مثلث ها و دوگانه ها» می نویسد: «دولت در طول پنج قرن امنیت را فراهم می کرد اما بیش از این نمی تواند؛ این وظیفه، نخست به عهده ارتش، بعد حکومت و بعد هم اقتصاد است. پیشرفت تاریخی باعث شده است که این شرایط بالعکس شود» (Voegelin, 1953: 163). مطالعات مارتین وایت درباره تأثیر مذهب بر روابط بین الملل چنان دامنه دار شد که در ۲۸ می ۱۹۹۸ کنفرانس تأثیر گذاری در مدرسه اقتصادی لندن با عنوان «مذهب و روابط بین الملل» برگزار شد. «فابیو پتیو» و «پاولوس هاتزپولوس»^{۱۰} با نگرش به مذهب و روابط بین الملل، مسیری را که وایت آغاز کرده بود به شکل مشخص تری پیمودند. علاقه به موضوع مذهب و روابط بین الملل در سال های ۲۰۰۷ و ۲۰۰۸ توجه زیادی را در مقالات و کنفرانس ها به خود جلب کرد و اکنون نیز مورد توجه ویژه ای قرار دارد (Philpott, 2015: 148). برخلاف نظریه پردازان کلاسیک جامعه بین الملل، رابرت جکسون معتقد است که «روابط بین الملل کاملاً مبتنی بر روابط انسانی است... جهان سیاست یک جهان طبیعی نیست بلکه جهانی است که آن را انسان ایجاد کرده است و دولت ها نیز همانند خانه ها از ابداعات انسانی هستند و ترکیبی انسان محور دارند... همه چیز در روابط بین الملل متأثر از انسان است» (Jackson, 2005: 29-30). البته این نگاه ساختارشکنانه در جامعه بین الملل آن را به جامعه جهانی الکساندر ونت نزدیک می کند. اما عمده تمرکز جامعه بین الملل بر انسان، متشکل از یک نگاه پارادوکسیکال است که نوعی تعادل به آن می بخشد و آن را نه شر مطلق و نه خیر مطلق می داند. این تفاوت عمده هستی شناسی نظام بین الملل با جامعه بین الملل است که در آن انسان، ضرور ذاتی دانسته می شود اما در این رویکرد نه خیر مطلق و نه شر مطلق است. بر همین اساس است که بخشی از رویکرد آن را نه تلاش برای بقا و خودیاری بلکه حقوق بشر و عدالت تشکیل می دهد. دو عامل اساسی در این دو رویکرد عبارتند از انسان و عدالت. این دو مفهوم نقش ویژه ای در رویکرد نهایی هر یک از نظریه ها را دارد. به عبارت دیگر تعریف هر یک از نظریه های روابط بین الملل از انسان در شکل گیری نهایی آن بسیار موثر است. علاوه بر نقش انسان، نقطه تمایز دیگر میان مکتب انگلیسی با دیگر نظریه های روابط بین الملل تأکید بر مفهوم «عدالت» است.

۲-۱- انسان

برخلاف رهیافت «هابزی» که هستی شناسی آن به انسان، بدبینانه است و همچنین «کانتی» که رویکرد خوش بینانه ای به انسان دارد، نگاه مکتب انگلیسی به انسان، بینابینی است؛ نه کاملاً خوش بینانه است و نه کاملاً بدبینانه، که ذات او را

8. Triangles and Duels
9. Fabio Petito
10. Pavlos Hotzopoulos

شروع بدانند. هویت انسانی در غرب آسیا در تعامل با ملیت و مذهب قرار دارد. موضوع مذهب در این منطقه امری مهم و بسیار پیچیده است. این که معتقدان به اسلام چه تفسیری از متون مقدس خود داشته باشند، در فرایند تعریف انسان تأثیرگذار است و دامنه آن از انسان فرهنگی تا انسان ایدئولوژیک نوسان دارد. اگر چه پیش از این، بسیاری از نظریه پردازان برای دین و مذهب در روابط بین الملل اهمیتی قائل نبودند اما دوران اخیر نشان داده است که نمی توان اهمیت آن را فرو کاست و بار دیگر چون اوایل قرن بیستم که ایدئولوژی به بلوک بندی جهان انجامید و بر روابط بین الملل تأثیر گذاشت به نقش دین نیز باید توجه کرد.^{۱۱}

۲-۲- عدالت

یکی از مفاهیم اساسی مکتب انگلیسی، عدالت است. در مکتب انگلیسی رویکرد همبستگی گرایی با موضوع عدالت از پلورالیسم متمایز می گردد. همین تأکید همبستگی گرایی بر عدالت آن را به جامعه جهانی نزدیک می کند. «هدلی بول»^{۱۲} معتقد است که عدالت بین المللی، مجموعه قواعد اخلاقی است که به دولت ها و ملت ها اشاره دارد. در این نگرش همه دولت ها بدون توجه به اندازه، نژاد یا ایدئولوژی در حق حاکمیت یا خودمختاری ملی برابرند. هدلی بول در تعریف عدالت می گوید: «برخلاف نظم، عدالت واژه ای است که در نهایت یک تعریف ذهنی و ابتدایی از آن می توان ارائه نمود.... موضوع عدالت بر هنجارهای اخلاقی تعلق دارد، هنجارهایی که به دلیل ذات اعمال انسانی به آن توجه دارند، نه به عنوان ابزاری برای یک هدف... بدین ترتیب ملاحظات عدالت باید از ملاحظات قانون و ملاحظات احتیاط، منفعت یا ضرورت متمایز می شود» (Bull, 1977: 78).

گفتگو درباره عدالت جهانی در چارچوب تئوری و فلسفه سیاسی به صورت گسترده ای افزایش یافته است. و پاسخ های فراوانی به موضوعاتی نظیر جنگ عادلانه، مداخله بشردوستانه، عدالت توزیعی و دموکراسی جهانی وجود دارد. به طور کلی از اصول اخلاقی دفاع می شود یا توجیه می شوند و در چارچوب جامعه جهانی مورد نقد قرار می گیرد (Hurrell, 2007: 299). «تری ناردین»^{۱۳} نیز به عنوان یکی از فعالان مکتب انگلیسی معتقد است: «رویکرد سنتی عدالت در روابط بین الملل، عدالت میان دولت ها را مورد توجه قرار می دهد. در این رویکرد، اخلاق نه تنها در مورد افراد حقیقی اعمال می شود بلکه در مورد دولت ها نیز اعمال می گردد» (Nardin, 2005: 255). در مکتب انگلیسی، گفتگو یکی از راه های اصلی دستیابی جوامع به عدالت است. گفتگو می تواند زمینه های اختلافات و مشابهت ها را مشخص کند. «رابرت جکسون»^{۱۴} در این زمینه می نویسد: «عدالت پویا است نه ایستا، گفتگویی است شامل بحث های

۱۱. بزرگترین جنگهای مذهبی در تاریخ شامل جنگهای صلیبی، جنگ سی ساله، جنگهای مذهبی فرانسه، جنگهای رکنیستا و جنگهای ارتداد هستند. این جنگها عمدتاً به دلیل اختلافات مذهبی بین گروه های مختلف، به ویژه مسیحیان (کاتولیک و پروتستان) و مسلمانان، رخ داده اند. از سوی دیگر در اسلام هر یک از شیعیان و اهل سنت در عین در هم تنیدگی و خویشاوندی های قومی، داشتن ریشه ها و عقاید مشترک دینی، کلامی و مذهبی، واجد هویت مذهبی و تاریخی خاص خود هستند که هر یک را از دیگری متمایز می کند. پاره ای از خاور شناسان، این دو مذهب بزرگ اسلامی را به مذاهب کاتولیک و پروتستان تشبیه و وضع جاری آنها را شبیه دوران جنگ های مذهبی میان مسیحیان در سده هفدهم می دانند. به اعتقاد برخی از آنها اختلافات و حتی جنگ های کنونی میان شیعه و سنی یکی از ضرورت های تاریخی ورود اسلام به عصر مدرن و پذیرش تحولات و اصلاحات جدیدی است که اسلام را همچون مسیحیت به عصر سکولاریسم رهنمون می شود (کریمی، مهران، خیزش شیعه، شهروند ۱۳۸۶ شماره ۱).

12. Hedly Bull

13. Tery Nardin

14. Robert Jackson

موافق و مخالف... این گفتگو می تواند در مکان های بسیار متفاوت انجام شود، اما زمینه آن معمولاً دولت ها و جامعه دولت ها است. گفتگو در دادگاه ها، قواعد مقننه، کابینه ها، شوراها، وزارت خانه ها، دپارتمان ها و... عملی شود. در امور بین الملل می تواند وزارت خانه های خارجه، سفارت خانه ها، سازمان های بین المللی کنفرانس ها و... عملی شود. عدالت بین الملل تقریباً با گفتگو و مذاکره بین طرف های ذینفع تعریف می شود و اغلب از طریق دیپلماسی انجام می شود. عدالت بین دولت ها توسط نهادها، اعمال و فعالیت های شکل گرفته هدایت می شود که با عنوان «بین المللی» مشخص می شود و عبارت از تماس و ارتباط و مذاکره است (Jackson, 2005: 139).

طبق تعریف هدلی بول، جنگ عبارت است از یک پدیده طبیعی، جنگ، بخشی واقعی از حاکمیت است که طبق آن انسان تشخیص می دهد که چه رفتاری در رابطه با آن مناسب است و اندیشه های خود را در رابطه با آن تعریف می کند. جنگ یک موضوع ساده در حد درگیری میان نیروها نیست بلکه یک برخورد میان نمایندگی های گروه های سیاسی است که قادر به مواجهه با هم هستند و نیروهای خود را در برابر یکدیگر قرار می دهند، فقط به این دلیل که تصورشان از حاکمیت همان است که می فهمند و به کار می گیرند (Bull, 1977: 5). پذیرش جنگ به عنوان یک نهاد از سوی هدلی بول، اهمیت آن را در سنت جامعه بین الملل مشخص می کند و از آن می توان به عنوان نقطه اشتراکی میان نظام بین الملل و جامعه بین الملل یاد کرد. اما تفاوت آن ها در این است که نظام بین الملل جنگ را مقدم بر صلح می داند اما در جامعه بین الملل این صلح است که بر جنگ ترجیح داده می شود. در حقیقت سنت گروسیوسی به دنبال کنترل جنگ است. وایت معتقد است که عوامل جنگ کاملاً قابل مهار شدن هستند (Wight, 1979: 136). وایت با تأکید بر اینکه جنگ نهادی برای تصمیم نهایی درباره اختلافات است می گوید: «نظریه خردگرا پیرامون جنگ بر دو اصل اساسی استوار است. نخست آن که هدف از جنگ، صلح است و نه بالعکس. در این نظریه صلح به عنوان یک هنجار تلقی می شود و جنگ به عنوان یک استثنا. دوم آنکه نظریه خردگرا معتقد است جنگ شر لازم است و تا حد ممکن باید از آن کاسته شود. از آن روی لازم است که در جهان هیچ نیروی مافوق سیاسی وجود نداشته باشد و تنها ابزار، عدالت است» (Wight, 1992: 207).

۳- ایدئولوژی و مذهب در غرب آسیا

اغلب کشورهای منطقه غرب آسیا مسلمان هستند، که در نگاه نخست به نظر می رسد این وجه اشتراک، موجب همبستگی در این جوامع باشد. اما در حقیقت تأکید بر گوناگونی فرقه ها، این نقطه قوت را به واگرایی و منازعه در منطقه تبدیل کرده است. برای نمونه، پررنگ شدن اختلاف میان شیعه و سنی به عنوان دو گروه بزرگ اسلامی، میزان پذیرش تحمل دیگری را در این منطقه دشوار کرده و به کشمکش های فرقه ای دامن زده است. از سوی دیگر، غرب، دین اسلام را یکپارچه فرض می کند و برخی از نظریه پردازان آن را سیاسی انگاشته و در مقابل غرب می بینند. «ساموئل هانتینگتون»^۵ در نظریه معروف «برخورد تمدن ها» به این موضوع اشاره می کند؛ اسلام و غرب در تضاد و تعارض با یکدیگر هستند. اسلام از سه جهت غرب را تهدید می کند: سیاسی، تمدنی و فرهنگی و جمعیتی (Huntington, 1999). شناخت غرب از اسلام، فقط از اسلام سیاسی و پیروان تندرو آن ناشی می شود. در کشورهای غرب آسیا بیش

15. Samuel Huntington

از آن که به متن دینی توجه شده باشد از اسلام سیاسی به عنوان ابزاری برای دستیابی به قدرت بهره‌برداری می‌شود. گاهی اسلامی که در پی کسب قدرت سیاسی است، ساده‌ترین و عوامانه‌ترین گفتمان اسلام را ارائه می‌کند که غرب متأثر از تبلیغ رسانه‌ها، همان نوع اسلام را می‌شناسد. این اسلام، مانند هر ایدئولوژی دیگری که در پی کسب قدرت است، بدون توجه به محتوا می‌تواند هرگونه خشونت را برای حفظ قدرت مجاز بداند. به همین دلیل است که منازعات در کشورهای غرب آسیا اغلب میان کشورهای مسلمان رخ می‌دهد. «ادوارد سعید»^{۱۶} در خصوص شناخت غرب از اسلام می‌گوید:

«به طور کلی، معرفت نسبت به اسلام و مسلمان، تنها ناشی از سلطه غرب و رویارویی آن با اسلام نیست، بلکه ریشه در تضاد فرهنگی آن‌ها با یکدیگر دارد. در غرب، اسلام به گونه‌ای منفی تصویر می‌شود و غرب نیز اساساً خود را بالاتر و برتر از اسلام می‌داند. این تضاد، خود فضایی ایجاد می‌کند که در آن دامنه درک و شناخت واقعی نسبت به اسلام محدود و تنگ می‌شود» (Said, 1997: 163).

رشد اسلام سیاسی پس از فروپاشی امپراطوری عثمانی، جنگ فرقه‌ای را افزایش داد و باعث رشد افراط-گرایی در منطقه و جهان شد. برخی تفاسیر و خوانش‌ها از اسلام سیاسی چون در پی کسب قدرت است هر وسیله‌ای را برای رسیدن به آن مجاز می‌شمارد، به همین دلیل است که به آسانی برخی کشورها و گروه‌های اسلامی می‌توانند با یکدیگر درگیر جنگ شوند. این خشونت، در سطح بین‌المللی نه به عنوان یک گفتمان اسلامی بلکه به عنوان تمام اسلام شناخته می‌شود و می‌تواند دیگر کشورها را نسبت به آن بیمناک کند. بنابراین چنین خوانش‌ها و برداشت‌های مذهبی و ایدئولوژیک در منطقه غرب آسیا برخلاف سنت گذشته که امت‌ساز بود، حتی به ناسیونالیسم قومی و قبیله‌ای هم دامن می‌زند و یکی از ریشه‌های اصلی خشونت و نزاع به شمار می‌رود. در حقیقت اسلام سیاسی نقشی چندگانه دارد که عبارتند از فراملی، فروملی و ملی. دین در برابر قدرتها و نظریه‌های غیراسلامی نقش فراملی پیدا می‌کند. اما بخشی از تفسیر دینی در تقابل با گروه‌های دیگر اسلامی قرار می‌گیرد و در نقش ملی نیز باعث پیشبرد اهداف دولت می‌شود. برای فهم دقیق‌تر نقش مذهب، ارتباط آن با هویت و حاکمیت باید مشخص شود و تعریف عدالت و حقوق بشر در دستگاه دینی شناسایی گردد.

۱-۳- هویت، حاکمیت و مذهب

تسری سکولاریسم در سطح بین‌الملل از همان نقطه‌ای آغاز شد که شدت دین‌داری جامعه را به تنگ آورده بود. دنیاگرایی روحانیون مسیحیت برخلاف توصیه‌های مسیح بود که این باور را تبلیغ می‌کرد که «شمشیر نکشید، حکومت من در جهان دیگری است»، در این جهان هر کس شمشیر برکشد، با همان نابود می‌شود. چیزی را که از آن سزار است به سزار بدهید و چیزی که از آن خداوند است به خدا». این نوشتار در آثار آگوستین قدیس در کتاب او «شهر خدا» مشاهده می‌شود. علیرغم مباحث نظری پیشینی درباره دین و حضور آن در سیاست، پس از استقلال‌یابی شدن نظام بین‌الملل، مشخص شد رهیافت واقع‌گرایی جایگاه چندانی برای موضوعات فرامادی مانند دین در روابط بین‌الملل قائل نیست و آن را در حیطه ملی می‌داند. واقع‌گرایی معتقد است مسائل فرامادی نظیر دین می‌تواند مسیر دستیابی به منافع

16. Edward Said

را تعریف کنند، اما تغییر در منفعت طلبی کشورها ایجاد نمی کنند. واقع گرایی که انسان را ذاتا شرور می داند، دست یابی به منافع را در اولویت می بیند.

با توجه به مباحث مطرح شده در نظریه های بین الملل و تمرکز به رویکرد همبستگی گرایی مکتب انگلیسی، اگر جامعه بین الملل غرب آسیا مورد توجه قرار گیرد، دو نکته حائز اهمیت در آن وجود دارد. نخست این که از منظر معناگرایی با هویتی که مکتب انگلیسی به آن می نگرد، اغلب کشورهای غرب آسیا مذهبی بوده و اسلام بیشترین سهم را از آن دارد. دوم این که هویت ها می توانند شبکه ای از همگونی ها را ایجاد کنند؛ اما هویت اسلامی نتوانسته است شبکه ای از همگونی را در میان دولت های غرب آسیا به وجود آورد. به همین علت منطقه غرب آسیا در چندین تناقض گرفتار است:

- ۱- ملت ها به هویت عربی و اسلامی نظر دارند، اما دولت ها برای تامین منافع به ملی گرایی توجه می کنند.
- ۲- با توجه به نقش هویت، دیدگاه مکتب انگلیسی نسبت به لیبرالیسم و واقع گرایی در جامعه بین الملل غرب آسیا سازگارتر است، اما عناصر همبستگی گرایانه مکتب انگلیسی با هویت مذهبی رو درروی هم قرار دارد.
- ۳- مکتب انگلیسی، با پارادایم همبستگی گرایی بر حقوق بشر تأکید می کند، اما در غرب آسیا هر مذهب و فرقه ای خود را برتر از دیگری می داند و هویت چندتکه ای به وجود می آورد که ضد هم عمل می کنند.
- ۴- مکتب انگلیسی و اصولا دیگر نظریه ها- به جز واقع گرایی- نگاه خوش بینانه به انسان دارد، حال آن که در غرب آسیا با گفتمان دینی و مذهبی، نگاه مذهبی بر فرد الویت دارد.
- ۵- نگاه مذهبی حاکم بر غرب آسیا، برابری مد نظر مکاتب انسان گرایانه غربی را بر نمی تابد.

با توجه به موارد فوق، جامعه بین الملل غرب آسیا از منظر همبستگی گرایی در این منطقه، چشم انداز امیدوار کننده ای ندارد، شاید بتوان گفت محور اصلی تمام این پارادوکس ها، تفاسیر قطبی سازانه از اسلام است. جنگ های فرقه ای لبنان، جنگ ایران و عراق که هر دو کشور اکثریت تشیع را داشتند، جنگ عربستان با یمن و جنگ عراق با کویت ناشی از عدم توفیق مذهب در ایجاد صلح و ثبات است. جنگ های ناشی از رویارویی های مذهبی به افزایش بنیاد گرایی مذهبی انجامید که واکنشی ضد تجدد بود. بنیادگرایان مذهبی به یک جامعه جهانی مذهبی می اندیشند که مرزها را درنوردد و هیچ مرزی نشناسد اما دریافت آنان از جهان مذهبی بین المللی با آنچه که رهیافت های حاکم نشان می دهد بسیار متفاوت است. آنان تفوق دیدگاه مذهبی یک فرقه را بر تمام جهان خواستارند که داعش مثالی مشخص از آن است (Philpott, 2015: 36). برخلاف تصور بسیاری از تحلیل گرایان مثبت اندیش در خصوص ایفای نقش مثبت اسلام در روابط بین الملل، به نظر می رسد که با توجه به غلبه برخی تفاسیر مبتنی بر برتری هویتی از اسلام نمی توان امیدوار بود که در سطح بین الملل بتواند نقشی سازگار و انطباق جویانه ایفا نماید. در نگاه کلان، اگر همه ساخت ها و تفسیرهای اسلامی بررسی شود، برخی از برداشت های آن از نوعی سازگاری با دموکراسی و حقوق بشر حکایت دارد، اما در کشورهایی که شریعت اسلامی و فقهی در جایگاه بالاترین سطح قانون گذاری هستند، در عرصه حقوق بشر، حقوق اقلیت ها و حقوق زنان با خوانش غالب از آن ها در نظام بین الملل چالش دارد و روایتی بسیار متفاوت و یا متضاد را در دستور کار دارد.

از آنجا که مبحث مکتب انگلیسی بر مفهوم دولت بنا نهاده شده است، در اغلب کشورهای اسلامی دولتها در شرایطی هستند که قوانین آنها با محتوای مکتب انگلیسی سازگاری ندارد، بنابراین دیگر خوانش‌های اسلامی که جایگاهی در دولت ندارند، در این موضوع جایگاهی برای آنان در نظر گرفته نمی‌شود.

در کشورهای غرب آسیا دو هویت ادغام شده مشاهده می‌شود که گاهی یکی بر دیگری پیشی می‌گیرد. هویت ملی و هویت اسلامی. البته هویت ملی به سه بخش عمده تقسیم می‌شود که به شکل پان عربیسم، پان ترکیسم و پان ایرانیسم ظهور یافتند و سپس بستری اسلامی نیز به آن شکل می‌دهد. این هویت‌های ملی وقتی در برابر هم قرار می‌گیرند، اسلام در آنها جایگاهی ندارد چرا که همه این هویت‌ها در خاستگاهی اسلامی رشد کرده‌اند. تنها وقتی که هویت اسلامی مسلمانان در برابر غرب قرار گیرد تصویر یکپارچه‌ای از خود نشان می‌دهد. البته این یکپارچگی بیشتر در میان مردم مشاهده می‌شود نه حاکمیت‌ها. در حقیقت حاکمیت‌ها پیش از آن که به اصل هویت توجه کنند به حفظ و پیشینه سازی قدرت می‌اندیشند. به همین دلیل در برابر نیروهای خارجی حامی خود معطف هستند. بر اساس نوع نگرش به موضوع هویت، هویت‌های دولتی در منطقه غرب آسیا با دو چالش فرودولتی و فرادولتی مواجه است. «در منطقه غرب آسیا بیشتر هویت‌های مردمی (جمعی) ظاهراً با ساختارهای قدرت مادی به ویژه نظام دولت‌ها که از بیرون بر این منطقه تحمیل شده‌اند، سر ناسازگاری دارند» (Fawcett, 2012: 269). بر همین مبناست که بارزترین ویژگی نظام دولت‌ها در غرب آسیا ناسازگاری میان دولت و هویت است. در غرب آسیا دولت‌ها در روزگاری به ملی‌گرایی می‌اندیشند که جهان و مردم جهان از آن عبور کرده‌اند و شبکه‌های ارتباطی، جهان را به یک دهکده تبدیل کرده‌است و سرنوشت همه جوامع را به هم گره زده است. دولت‌های ساختگی چون مورد اعتماد مردم نبودند نتوانستند مشروعیت کسب کنند و مردم این کشورها یا به هویت‌های فرو ملی (قبیله‌ای و مذهبی) وفادار ماندند و یا به هویت‌های فراملی مانند امت عربی تمایل نشان دادند. ناسازگاری دولت‌ها و ملت‌ها و عدم انسجام و هماهنگی میان هویت و حاکمیت، تغییر پیاپی رژیم‌های سیاسی در این کشورها را به دنبال داشته و آن را ناگزیر ساخته است. دولت‌ها در این کشورها با چالش‌های بزرگی مانند درجانی از استبداد داخلی، درجانی از وابستگی خارجی، کمبود مشروعیت، سازگاری کمتر با روند هم‌گرایی جهانی و ... روبرو هستند.

۲-۳- عدالت

دو پرسش در خصوص عدالت در روابط بین‌الملل مطرح می‌شود که نخستین آن این است که آیا عدالت بین‌المللی در کل امکان‌پذیر است و آیا می‌تواند بر سیاست جهانی تأثیرگذار باشد؟ و پرسش دوم که از پرسش نخست نیز اهمیت بیشتری دارد این است که اساساً عدالت بین‌المللی چیست؟

جریان قوی بدبینانه از طریق بسیاری از امور جهانی نظیر بحران‌ها، منازعات، تهدیدها، فشارها و جنگ ایجاد می‌شود. سیاست جهان با موانع زیادی نظیر جنایت، منازعه و انواع تخریب مواجه است. از آنجایی که رهبران سیاسی تمایل اندکی به تصمیم‌های عادلانه دارند، اصول عدالت همواره در پرده باقی می‌ماند. با این وجود بی‌توجهی به عدالت باعث نمی‌شود که این نتیجه بدست آید که جامعه بین‌الملل عدالت‌محور، غیرممکن است. کارشناسان خوش‌بین براین باورند که تمایل به ایجاد صلح، گسترش حقوق بین‌الملل و همکاری‌های بین‌المللی حکایت از آن دارند که دیدگاه‌های عدالت‌محور پیشرفت داشته است (Thomson, 1992: 2).

با توجه به نگرش مکتب انگلیسی به عدالت به خصوص در نحله همبستگی گرایی آن، جامعه بین الملل غرب آسیا در مقایسه با جامعه بین الملل فرامنطقه‌ای از ویژگی‌های خاصی برخوردار است. مکتب انگلیسی هم عدالت در میان افراد را و هم عدالت در میان دولت‌ها را مورد توجه قرار می‌دهد. با این توصیف حکومت‌ها یا دولت‌هایی که دموکراتیک نباشند، آن چیزی را مبتنی بر عدالت می‌دانند که به حفظ خود آن‌ها کمک کند و دادگاه‌ها و قوه مقننه و نهادها تا جایی عدالت را رعایت می‌نمایند که آسیبی به حکومت وارد نشود. بنابراین نقش حکومت و دولت در مکتب انگلیسی مبتنی بر اراده مردم تعریف می‌شود و اگر بر حکومت و دولت تأکیدی کند، منظور حکومت دموکراتیک است. با این توصیف اغلب حکومت‌های غرب آسیا غیردموکراتیک هستند و منازعات داخلی آن‌ها نیز به دلیل شکاف دولت-ملت است. به عبارت دیگر عدالت میان افراد تا حدود زیادی تحت الشعاع حق حکومت‌ها برای حکومت کردن است. در بخش جامعه دولت‌ها نیز در غرب آسیا این نابرابری در میان کشورهای مرکز و پیرامون کاملاً مشهود است. نابرابری‌های میان دولت‌های عربی با خودشان و با دولت‌های غیرعربی باعث می‌شود که عدالت تا جایی مورد توجه باشد که به منافع قدرت‌های منطقه‌ای آسیب وارد نکند. بازیگران منطقه‌ای اغلب برای پیشینه‌سازی قدرت خود، اقدام به معاملات یا چانه‌زنی‌هایی می‌کنند و در پی دستیابی به منافع هستند که به دیگر کشورها آسیب می‌رساند.

شش دولت عربی عضو سازمان ملل در تقسیم فلسطین در سال ۱۹۴۷ با قطعنامه ۲۴۲ مخالفت کردند و یک سازمان بین‌المللی باعث شد که مردم فلسطین از حق خودمختاری ملی و داشتن حاکمیت محروم شوند. سرنوشت سرزمین فلسطین همواره توسط دیگر کشورهای منطقه تعیین شده که گاه علیه مردم آن بوده است، صلح کمپ دیوید و اشغال بخش‌های بزرگی از فلسطین توسط رژیم صهیونیستی با موافقت برخی کشورهای عربی، رفتار ناعادلانه حکومت‌ها را نشان می‌دهد.

۳-۳- اصل برابری مردم (حقوق بشر)

مکتب انگلیسی دولت محور است اما در نتیجه تکوین آن، نقش افراد نیز مورد توجه قرار گرفته است. در پارادایم همبستگی گرایی این نقش پررنگ‌تر دیده شده و با توجه به برداشت گروسیوس از قانون و جنگ عادلانه و ناعادلانه، این پارادایم جنگ را در صورت تأمین اهداف بشردوستانه و عدالت مجاز می‌داند. جنگ عادلانه می‌تواند به شکل مداخله در جنگ‌های داخلی به منظور تأمین اهداف بشردوستانه باشد. در این برداشت، افراد موضوع اصلی حقوق بین الملل را تشکیل می‌دهند و فقط دولت‌ها در محور قرار ندارند و حتی جامعه بین الملل می‌تواند برای احقاق حقوق بشر علیه دولت‌های خاطی اقدام نماید. بنابراین حقوق بشر و مداخلات بشردوستانه دو مفهومی است که پارادایم مکتب انگلیسی با رویکرد همبستگی گرایانه به آن توجه دارد. اما این دو موضوع جنجال برانگیز است چرا که با نهادهایی نظیر حاکمیت و استقلال دولت ملی مغایرت دارد. علاوه بر آن در بطن این نهاد در غرب آسیا موضوع قواعد و اخلاقیات اسلامی نشسته است از این رو، میان گفتمان لیبرالی و گفتمان اسلامی بر سر موضوعاتی نظیر فردگرایی و جمع‌گرایی، منابع حقوق که انسانی یا الهی است، مجادله وجود دارد.

در جوامع اسلامی بر سر برابری مردم به خصوص درباره‌ی زنان و حقوق زنان مشاجرات فراوانی وجود دارد. تبعیض علیه زنان و غیرمسلمانان یا در برخی از کشورها تبعیض میان شیعه و سنی مواردی است که حقوق بشر و برابری مردم را با

موانع جدی مواجه می‌کند. با وجود مشاجرات و نزاع‌ها بر سر حقوق بشر، اغلب کشورهای منطقه ابزار اصلی حقوق بشر بین‌الملل را پذیرفته‌اند و امضا کرده‌اند که یا از طریق فشار خارجی بوده‌است یا از طریق خوداختیاری و خود انتخابی. این پذیرش، باعث پیوستگی منطقه به زبان جامعه بین‌الملل و در نتیجه اتخاذ نهاد حقوق بشر می‌شود. البته در اغلب این کشورها حقوق بشر ممکن است وضعیت مناسبی نداشته باشد. پذیرش نهاد مداخله بشردوستانه نیز همین وضعیت را دارد اگرچه مداخله بشردوستانه با مناقشات بسیار بیشتری روبرو است و جایگاه آن پیچیده‌تر است.

در غرب آسیا، موضوع مداخله بشردوستانه موضوعی دوگانه است که در دو سطح می‌توان آن را بررسی کرد. کمک کشورهای عربی، ایران و ترکیه به فلسطینی‌ها از یک منظر، مداخله بشردوستانه محسوب می‌شود. این مداخله منطقه‌ای با استقبال کشورهای عربی به عنوان ناسیونالیسم عرب و کشورهای اسلامی به عنوان اسلام‌گرایی مواجه است. با این حال، حضور قدرت‌های بزرگ، در منطقه به عنوان مداخله بشردوستانه و کمک به برخی از کشورها، تعرض به حاکمیت حساب می‌شود، همانند حضور نظامی آمریکا در عراق، بنابراین جداکردن این دو مفهوم کاری بسیار دشوار است.

یکی از مشکلات عمده غرب آسیا، دولت‌های رانتی است که با قوانین تنبیهی بیش از حقوق طبیعی و حقوق بشر آشنایی دارند و چون شکاف دولت-ملت عمیق است، هرگونه حرکت به سوی حفظ حقوق طبیعی یا حقوق بشر، از سوی دولت، ضعف تلقی می‌گردد. یکی از موانع بزرگ استقرار حقوق بشر در غرب آسیا، نخبگان حاکم هستند که قسمت اعظم قدرت و امکانات اقتصادی و سیاسی را در اختیار دارند. این نخبگان چون اغلب منتخب یا مورد اعتماد مردم نیستند، تعهدی به حفظ حقوق مردم ندارند. غرب آسیا از چالش میان توجه به برابری مردم که مطابق با سطح جهانی است و سیاست‌های منطقه‌ای نخبگان حاکم رنج می‌برد. نخبگان حاکم در کشورهای غرب آسیا، نظام‌های پدرسالارانه، دودمان سالارانه، حامی پرور و رانتی را اداره می‌کنند و آنها را مبتنی بر دیدگاه خود و اطرافیان خود پی‌ریزی می‌نمایند نه با توجه به منافع مردم. با توجه به ریشه‌های تاریخی حکومت در غرب آسیا، اغلب دولت‌های این منطقه انواع نظام‌های پدرسالارانه را نمایندگی می‌کنند. پدرسالاری در غرب آسیا عمدتاً ساختاری دودمانی دارد. این نظام‌ها حتی اگر پادشاهی هم نباشند به شکل دودمانی اداره می‌شوند. اصول دودمانی مشخصه اصلی رژیم‌های پادشاهی است و در غرب آسیا این ویژگی‌ها در نظام‌های سلطنتی و پادشاهی خصوصیت رژیم‌ها را نشان می‌دهد. ترکیب رژیم‌های پادشاهی و اصول دودمانی منجر به «دودمان شاهی» شده است که در آن عمدتاً خانواده‌ها همه مشاغل مهم، وزارت‌خانه‌ها و مراکز قدرت را اشغال کرده‌اند و بازار نفت را در دست دارند؛ نفت عنصر تعیین‌کننده‌ای در این نوع نظام‌هاست.

۴- نهادهای ثانویه مبتنی بر دین در غرب آسیا

با وجود تلاش دولت‌های سکولار مستقر در کشورهای اسلامی پس از فروپاشی امپراطوری عثمانی، دین به عنوان یک هویت پیوند دهنده میان کشورهای اسلامی، باعث ایجاد نهادهایی شد که اگر چه کارکرد دینی ندارند اما ماهیت دینی کشورها در آنها نقش اصلی را بازی می‌کنند.

۴-۱- سازمان کنفرانس اسلامی

سازمان کنفرانس اسلامی، تنها سازمان بین دولتی است که تقریباً تمامی کشورهای اسلامی را دربرمی‌گیرد. این سازمان پس از سازمان ملل، بیشترین عضو را دارد و مشخصه دیگر آن این است که این سازمان بر مبنای ارزش‌های ایدئولوژیک

پایه‌ریزی شده و ماهیت دینی دارد. سازمان کنفرانس اسلامی ۵۷ عضو دارد که در چهار قاره جهان پراکنده‌اند، اعضا براساس نوعی تقسیم‌بندی رسمی به سه گروه عرب، آفریقایی و آسیایی تعلق می‌گیرند که عرب‌ها گروه اصلی سازمان را تشکیل می‌دهند و در واقع با اتحادیه عرب هم‌پوشانی دارند. بنابراین در تصمیم‌گیری‌ها دست آنان بازتر است. هزینه‌های مالی سازمان از سوی کشورهای عضو ثروتمند مانند عربستان تأمین می‌شود و دبیرخانه آن در جدّه واقع شده است. این سازمان از بخش‌های «بانک توسعه اسلامی»، «مجمع فقه اسلامی»، «کمیته قدس»، «سازمان امور فرهنگی اسلامی» و «کمیته دائم همکاری‌های اقتصادی و بازرگانی» تشکیل شده است. این سازمان بر مبنای یک منشور ۱۴ ماده‌ای فعالیت می‌کند که در اجلاس سوم در سال ۱۹۷۲ در جدّه به تصویب وزیران خارجه کشورهای رسیده است. مهم‌ترین موضوع در این منشور آن است که هیچ تعهد خاصی مبنی بر اجرای احکام شریعت اسلامی در کشورهای عضو در منشور سازمان طرح نگردیده و هم‌چنین هیچ معیاری برای شناسایی کشور اسلامی هم مشخص نشده است. بنابراین هر کشوری که تعداد قابل توجهی اقلیت مسلمان داشته باشد می‌تواند به عضویت سازمان درآید. این سازمان طبق منشور ۱۴ ماده‌ای، هفت هدف اصلی را برای خود مشخص کرده است که بخشی از آن ایدئولوژیک و بخشی جهان شمول است. این هدف‌های هفت‌گانه عبارتند از:

- ۱- ارتقای همبستگی اسلامی میان کشورهای عضو
 - ۲- حمایت از همکاری کشورهای عضو در زمینه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، علمی و ...
 - ۳- تلاش برای محو تبعیض نژادی و خاتمه بخشیدن به استعمار
 - ۴- تلاش برای حفاظت از اماکن مقدس و آزادسازی آن‌ها و حمایت از مبارزه فلسطین
 - ۵- اتخاذ تدابیر لازم برای حمایت از صلح و امنیت بین‌المللی مبتنی بر عدالت
 - ۶- حمایت از مبارزه ملل اسلامی برای حفظ کرامت، استقلال و حقوق ملی‌شان
 - ۷- ایجاد فضای مناسب برای ارتقاء همکاری و تفاهم میان کشورهای اسلامی و دیگر کشورها.
- همان‌طور که در اهداف سازمان کنفرانس اسلامی بر آن تأکید شده است، همبستگی‌گرایی مورد تأکید سازمان اگرچه ایدئولوژیک است اما هدف آن دست‌یابی به یک جامعه بین‌الملل همبستگی‌گرا است که بند سوم آن نیز بر محو تبعیض نژادی تأکید می‌کند. اصل چهارم نیز عدالت را مورد توجه قرار می‌دهد که از نظر همبستگی‌گرایی موضوع حائز اهمیت است. اما در عمل، سازمان نتوانسته است به اهداف خود حتی به صورت نسبی دست پیدا کند. جنگ‌های مختلفی که در غرب آسیا به وقوع پیوسته اگرچه نام مذهبی ندارند، عملاً محتوای اغلب آن‌ها مذهبی است که نقض نخستین اصل اهداف سازمان می‌باشد. ناتوانی سازمان کنفرانس اسلامی در ایجاد همبستگی اسلامی به ظهور گروه‌های تندرو انجامیده که غرب آسیا را کانون بی‌ثباتی تبدیل کرده است. با وجود تمام سازمان‌های اسلام نهاد و عرب منطقه، بهار عربی در سال ۲۰۱۱، کشورهای عربی را - چه آنان که با شریعت اسلامی اداره می‌شدند و چه آنان که به آن کم‌تر توجه داشتند - به لرزه درآورد. بهار عربی فرضیه‌های غربی درباره کشورهای عرب غرب آسیا و شمال آفریقا را باطل کرد که باور داشتند این کشورها استعداد ایجاد تغییرات سیاسی از طریق شورش‌های عمومی را ندارند. سازمان کنفرانس اسلامی در طول حیات خود نشان داده است که نگاهی رئالیستی بر آن حاکم است و همین موضوع باعث شده است که اعضا به دنبال منافع خود باشند. این سازمان که بعدها به نام «سازمان همکاری اسلامی» تغییر نام داد، اکنون در شرایطی است که

جریان‌های سلفی و تکفیری و بنیادگرایی ویران‌کننده در منطقه غرب آسیا رشد یافته است. منطقه غزه به یک فاجعه جهانی تبدیل شده و جنگ و تنش میان کشورهای اسلامی هر روز بیشتر می‌شود. با توجه به متون اسلامی که جهان را به دارالاسلام و دارالحرب تقسیم می‌کرد و انتظار داشت که سرزمین‌های اسلامی که در گستره دارالاسلام قرار می‌گیرند در صلح و ثبات و امنیت زندگی کنند، و اگر جنگی به وقوع می‌پیوندد با کشورهای مستقر در دارالحرب باشد، این اصول خلاف انتظار محققان درآمده‌اند و بیشترین جنگ‌ها میان کشورهای اسلامی مستقر در دارالاسلام است و همین کشورها با کشورهای دارالحرب روابط دوستانه و صلح‌آمیزی دارند (Buzan, 1998: 135-139). اگر بپذیریم که هیچ جامعه‌ای نمی‌تواند فقط با تکیه بر بنیان اعتقادی صریح پابرجا بماند، دولت‌ها زمانی می‌توانند حکومت کنند که دین غالب در فرهنگ منتشر شده باشد (Roy, 2017: 195). هر دولت یا سازمان منطقه‌ای و بین‌المللی که بخواهد از دین به عنوان ابزار قدرت استفاده کند به ناکامی کشیده می‌شود. تفا سیر رادیکال و بنیادگرایانه از دین (اسلام سیاسی تندرو) چالش‌زا و اختلاف‌زا بین جوامع سیاسی منطقه است، زیرا با سکولاریزاسیون در حوزه‌ای که مخصوص آن است رقابت می‌کند، یعنی در فضایی سیاسی (ملت، دولت، شهروند، قانون اساسی و دستگاه قضایی) (Roy, 2017: 24). در صورتی که دنیای مدرن با سازوکار مخصوص خود، جهان سیاست را تعریف می‌کند و مبنای عمل آن این جهانی است، برخی تفاسیر مبنی بر سیاسی شدن دین، به دنبال یکسان‌سازی یا یکسان‌نگاری جامعه است و اگر با برداشتی متفاوت از برداشت خود مواجه شود اگر قدرت داشته باشد آن را حذف می‌کند و اگر قدرت حذف نداشته باشد در خصوص ناکامی برداشت رقیب، توطئه می‌سازد.

سازمان کنفرانس اسلامی یا همان سازمان همکاری اسلامی نیز با وجود استفاده از چتر اسلامی، در موقعیتی قرار دارد که چندین رقیب زیر آن جمع شده‌اند که امکان خصومت عملی را به صلاح نمی‌دانند و در توطئه دائم علیه یکدیگر هستند. منشأ این خصومت و توطئه دائمی، برخی خوانش‌ها و برداشت‌ها از دین سیاسی است. «دین سیاسی در میان دو امر الزام‌آور گرفتار است. از یک سو بی‌ایمانی، فاجعه و از سوی دیگر ایمان مقوله‌ای شخصی است. چنین برداشت‌هایی مبتنی بر این اصل است که تمام افراد باید مؤمن باشند، اما نمی‌تواند چنین ایمانی را تضمین کند. در نتیجه به ناچار به ظواهر چنگ می‌اندازد و همین مسئله اجازه نمی‌دهد دین سیاسی به عنوان ایمانی که در دل تمام افراد جامعه نفوذ کرده است، تعریف شود (Roy, 2017: 25). در سطح منطقه‌ای اگر به رابطه کشورهای اسلامی از منظر دینی و اهداف سازمان همکاری اسلامی توجه شود، روابط منطقه‌ای و بین‌المللی دو کشور عربستان سعودی و ایران در شرایط مطلوبی قرار نداشته است، البته اخیراً روابط دو کشور با میانجی‌گری خارجی بهبود یافته است، حال آن که در میان کشورهای اسلامی این دو کشور از نظر اجرای شریعت اسلامی با سخت‌ترین قوانین اداره می‌شوند. رویکرد این دو کشور از نظر دینی، اجرای تمام قوانین شریعت است که باید مبتنی بر همبستگی‌گرایی باشد، اما در سطح منطقه‌ای رفتار آنان به شکل خصومت‌آمیز و واگرایانه قرار دارد و تلاش آنها نیز اتحاد با قدرت‌های بزرگ برای تضعیف یکدیگر می‌باشد. در منطقه غرب آسیا نه پیوندهای نژادی و نه پیوندهای دینی و مذهبی نتوانسته است آنچنان که مورد انتظار است موجب همبستگی دولت‌های مسلمان شود و علاوه بر تنش میان آنان، شکاف قابل توجهی میان دولت‌ها و ملت‌ها هم به وجود آمده است. از نظر فرد هالیدی، دو تفسیر از ملی‌گرایی وجود دارد:

۱- ملی‌گرایی به عنوان ایدئولوژی

۲- ناسیونالیسم به عنوان مجموعه‌ای از جنبش‌های سیاسی

نخستین مؤلفه، در مورد هست‌ها و بایدهای ملی‌گرایی است و مؤلفه دوم جنبش‌های استقلال‌طلبانه‌ای را توصیف می‌کند که حامی یک دکتَرین ملی بوده و در جهت عملی کردن آن اقدام می‌کند، مانند ملی‌گرایی عربی و ایرانی (Haliday, 2000: 32). پان‌عربیسیم که قرار بود کشورهای عربی را متحد کند، ضد خود عمل کرد و باعث دودستگی آن‌ها شد. برای نمونه، ظهور جمال عبدالناصر، یک نزاع پیوسته را میان اعراب به راه انداخت که به قول بارنت، این نزاع، منازعه بر سر سرزمین یا دارایی‌های مادی دیگر نبود بلکه بر سر نظام هنجارهای مطلوب عرب بود و مبتنی بر قدرت نظامی هم نبود بلکه براساس مشروعیت برخاسته از فهم هنجارها و ایفای نقش عربی بود. حتی جمال عبدالناصر که خود معمار نظام پان‌عربیسیم بود نیز در این تناقض گرفتار آمد و خود را رودررو با نظام پان‌اسلامی عربستان دید. اگرچه پان‌عربیسیم ناصر نتوانست برتری و سلطه مصر را تثبیت کند و آن را به عنوان بزرگ‌ترین، باثبات‌ترین و منسجم‌ترین قدرت عرب معرفی نماید، اما رژیم پان‌عرب ناصر ذاتاً بی‌ثبات بود و عمدتاً بر گفتمان هنجاری و شرایط مادی تکیه می‌کرد که مستعد تغییر بود. عربستان در تقابل با هژمونی مصر، مشروعیت رژیمش را با پان‌اسلامیسم توسعه بخشید که سرانجام منجر به تأسیس سازمان کنفرانس اسلامی شد. از سوی دیگر پان‌عربیسیم ناصر که مبتنی بر ضدیت با رژیم صهیونیستی بود نیز، در دهه هفتاد به صلح با آن‌ها متمایل شد. به طور کلی باید اذعان داشت که نظام منطقه‌ای غرب آسیا در همان بدو تولدش با شکاف میان واقعیت‌های مادی چندپارگی دولت و وابستگی اقتصادی و هویت‌های اسلامی و عربی فراملی مواجه شد که بر جامعه بین‌انسانی سلطه داشتند (Halliday, 2015: 69). دولت‌های غرب آسیا در این جامعه بین‌الملل منطقه‌ای متأثر از چهار ملی‌گرایی عمده است که با آن‌چه که در غرب به آن ملی‌گرایی اطلاق می‌شود متفاوت است. این چهار نوع ملی‌گرایی عبارتند از ملی‌گرایی ایرانی، ملی‌گرایی ترک، ملی‌گرایی یهود و ملی‌گرایی عرب. ملی‌گرایی ترک و ایرانی تا حدودی به‌خصوص از دوره آتاتورک و رضاخان توانسته است دولت‌های مستقل تشکیل دهد اما ملی‌گرایی عرب ویژگی‌های پیچیده‌ای دارد که یک دلیل آن وسعت سرزمینی آن می‌تواند باشد (Draysdale & Blake, 1990: 79). بری بوزان نیز برای ملی‌گرایی که بر شکل‌گیری دولت مؤثر است سه نهاد اصلی معرفی می‌کند که این سه نهاد عبارتند از: خودمختاری، حاکمیت مردمی و دموکراسی. اما در غرب آسیا مذهب و ملی‌گرایی با وجود تشابه، در تقابل با خارج و داخل قرار دارند. نمونه آن جنگ ایران و عراق و عراق با کویت یا عربستان و یمن است. در این تخاصم‌ها نه مذهب توانسته است وضعیت صلح را حفظ کند و نه ملی‌گرایی.

«کنزالس پلیز» در مورد تأثیر ملی‌گرایی بر دولت و حاکمیت به دو چارچوب «اصول دودمانی» و «نخبگان حاکم» اشاره می‌کند و می‌نویسد: «حاکمیت مردمی و دموکراسی در اکثر موارد تحت تأثیر اصول دودمانی و نخبگان حاکم است» (Gonzales Peleus, 2005: 14). وی معتقد است که ملی‌گرایی در غرب آسیا تفاوت‌های برجسته‌ای با جامعه بین‌الملل غربی دارد که عبارتند از: ۱- شکل‌گیری دولت ۲- نقش مذهب در کمک به مشروعیت حکومت‌ها ۳- تأثیرات خارجی ۴- انتقال قدرت براساس اصل جنگ: هدلی بول معتقد است که «جنگ، خشونت سازمان‌یافته‌ای است که واحدهای سیاسی علیه یکدیگر به کار می‌گیرند» (Bull, ۱۹۹۵: ۱۷۸). جنگ با مناقشه متفاوت است. مناقشات معمولاً بخاطر مسائل سرزمینی و مرزی اتفاق می‌افتد، اما جنگ‌ها اهداف مشروعیت بخش دارند و به دلایل و اهداف اقتصادی، استراتژیک و امنیتی رخ می‌دهند. جنگ یکی از مولفه‌های اصلی شکل‌گیری یا سقوط نظام‌های سیاسی در غرب آسیا

است. برای نهاد جنگ دو سطح در نظر گرفته می‌شود که عبارتند از سطح منطقه‌ای و سطح جهانی. جنگ‌هایی که در سطح منطقه‌ای رخ می‌دهند از نوع جنگ‌هایی است که در غرب آسیا بوجود می‌آید و جنگ‌هایی که در سطح بین‌المللی قرار دارند جنگ‌هایی هستند که جامعه بین‌الملل جهانی در غرب آسیا به کار گرفته می‌شوند. گاهی اوقات این دو سطح بر یکدیگر منطبق می‌شوند و هم‌پوشانی ایجاد می‌کنند؛ مانند جنگ ایران و عراق و جنگ خلیج فارس در سال ۱۹۹۰. در هر دو جنگ، درگیری‌ها بر سر منافع قدرت‌های بزرگ هم بود. در واقع هر دو جنگ به دلایل منطقه‌ای آغاز شدند و با تصمیم رهبران منطقه‌ای به راه افتادند اما قدرت‌های بزرگ نیز در آن درگیر شدند (Buzan, 2009: 103). فرد هالیدی نیز معتقد است که جنگ، تحولات اجتماعی و تأثیر اقتصاد جهانی سه عنصر اصلی تأثیرگذار در شکل‌گیری غرب آسیا است. او با اشاره به سخن هانا آرنت که قرن بیستم را قرن انقلاب‌ها و جنگ‌ها می‌نامد و آن را بر تمام مناطق جهان از جمله غرب آسیا مؤثر می‌شناسد، می‌نویسد آن‌چه که تاریخ مدرن را متمایز می‌سازد، ترکیبی از جنگ و تغییرات اقتصادی-اجتماعی است. جنگ جهانی اول باعث تحولاتی در ترکیه و بالکان شد که به شکل‌گیری نظام دولت در غرب آسیا انجامید (Holiday; 2005: 167). جنگ‌ها علاوه بر تأثیر در تشکیل غرب آسیا، بر تثبیت کشورهای این منطقه تأثیرگذار بوده‌است. جنگ‌های اعراب و اسرائیل که تاکنون ادامه داشته‌است و جنگ‌های کشورهای عربی با یکدیگر مثل جنگ عربستان و متحدین آن با یمن و جنگ عراق و کویت در ثبات و بی‌ثباتی منطقه غرب آسیا نقش اساسی داشته‌اند. جنگ خلیج فارس در سال ۱۹۹۰ از آن جهت اهمیت دارد که این نخستین رویارویی یک کشور عربی با کشور عربی دیگر بود که باعث جدایی جهان عرب شد. کشورهای عربی نتوانستند راه‌حل منطقه‌ای برای ممانعت از حمله به کویت بیابند و به صورت یک‌جا از آمریکا در خواست کمک کردند. این نبرد، ناسیونالیسم عربی را تکان داد و نتایج درازمدتی در منطقه و تغییرات سیاست عربی داشت (Gonzales Peleus, 2005: 13; Buzan, 1990: 169).

۲-۴- اتحادیه عرب^{۱۷}

با شکست ناسیونالیسم عربی در دهه شصت، بار دیگر گرایش به ناسیونالیسم عربی از طریق جامعه بین‌الملل افزایش یافت که ظهور آن از طریق اتحادیه عرب بود. با تلاش بریتانیا پس از جنگ جهانی دوم، اندیشه تشکیل اتحادیه عرب قوت گرفت و در سال ۱۹۴۴ در ماه اکتبر کنفرانس عرب در اسکندریه تشکیل شد که مصر، اردن، سوریه، لبنان، عراق، یمن شمالی و عربستان سعودی و فلسطین در آن شرکت داشتند. این کنفرانس در ۲۲ مارس ۱۹۴۵ نیز در قاهره برگزار شد. اتحادیه عرب پس از شکل‌گیری در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی، اجتماعی و بهداشتی در توسعه مخابراتی و قضایی و نظامی فعالیت می‌کند و بیست و یک کشور عرب و سازمان ساف عضو آن هستند. در نگاه نخست، اتحادیه عرب، در ادامه پان عربیسم تصور می‌شود؛ حال آن که اتحادیه عرب خود را ملزم می‌داند که استقلال کشورهای عربی را به رسمیت بشناسد، و همین موضوع اختلاف اساسی میان اتحادیه عرب و پان عربیسم را آشکار می‌کند. شکل نهایی و آرمانی اتحادیه عرب، مدل اتحادیه اروپا است اما در فعالیت‌های فعلی خود به‌عنوان رابط کشورهای عربی عمل می‌کند.

۱۷. علت وجودی چنین اتحادیه‌ای مانند اتحادیه کشورهای آمریکایی اشتراک در فرهنگ و مذهب بود؛ زیرا اعراب نه تنها از نظر زبانی بلکه از نظر مذهب، مسلمان هستند. پس از اخراج نیروهای فرانسوی از سوریه و تشکیل رژیم صهیونیستی عامل دیگری نیز بر لزوم همکاری کشورهای عربی افزوده شد. سنگ بنای این سازمان به پیشنهاد آنتونی ایدن نخست‌وزیر انگلیس و بعد از جنگ دوم جهانی گذاشته شده است. (حسین رهجو، واژه‌نامه اجتماعی-سیاسی اسلامی، قلم ۱۳۵۸ ص ۱۲).

رویکرد اصلی اتحادیه عرب، همبستگی گرایانه است اما تضاد منافع، بحران مشروعیت، تضاد موضوعات فراملی، فرو ملی و ملی نتوانسته است توفیق چندانی نصیب این اتحادیه نماید. دلیل این عدم توفیق را می توان در نزاع های کوچک و بزرگ مانند جنگ های عربستان سعودی و یمن، عراق و کویت، منازعه لبنان و جمهوری متحده عربی و جنگ های داخلی و فرقه ای لبنان دید که در منطقه و در میان کشورهای عضو اتحادیه به وقوع پیوسته است. افزون بر این، درباره نقض حقوق بشر در کشورهای عضو اتحادیه عرب نیز، این اتحادیه توفیق چندانی نداشته است و عمدتاً در دستور کار آن قرار ندارد.

نتیجه گیری

اگرچه اغلب نظریه های روابط بین الملل، جایگاهی برای دین قائل نیستند و پس از معاهده وستفاليا با پذیرش حاکمیت دولت ها، سیاست را از دین جدا دانسته و روشی سکولار را در پیش گرفته اند، اما مکتب انگلیسی با رویکردی هنجارمند و پذیرش تاثیر تاریخ، فرهنگ و هنجارها بر روابط بین الملل، توجه به دین را به عنوان یک هنجار پر قدرت ناگزیر می داند. برخی از نظریه پردازان نظیر فیلپات حتی دین را در معاهده وستفاليا نیز موثر دانسته و شکل گیری جامعه دولت ها پس از آن معاهده را نیز بدون در نظر گرفتن دین ناقص تلقی می کند. با وجود تاکید مکتب انگلیسی و بنیانگذاران آن بر تاثیر گذاری دین در شکل گیری جامعه بین الملل، شاخه بنیاد گرای دین که به دنبال تشکیل دولت است در منطقه غرب آسیا نه تنها به شکل گیری جامعه بین الملل کمک نکرد، بلکه اغلب مواقع به عنوان یک مانع بزرگ عمل نموده است. جنگ های بین کشورهای اسلامی در منطقه غرب آسیا در طول نیم قرن اخیر نشان می دهد که دین نتوانسته است نقش تعیین کننده ای در حل و فصل این منازعات ایفا نماید و از واگرایی دولت ها و به تبع آن کشورهای اسلامی ممانعت به عمل آورد. ^{۱۸} در طول پنجاه سال گذشته چندین جنگ و نزاع در کشورهای اسلامی رخ داده که در تمام آنها دو طرف نبرد را کشور اسلامی تشکیل داده است. آنچه که در این نظریه در مورد نقش دین باید مورد توجه قرار گیرد این است که دین زمانی می تواند کارکرد مثبت داشته باشد که آگاهی عمومی مردم و دولت ها افزایش یافته و تفا سیر فرقه های دینی بطور نسبتاً مشترک، یک فرهنگ مشترک مبتنی بر مدارا و تساهل و سازنده (فرهنگ مشترک مبتنی بر همکاری کانتی و یا حداقل فرهنگ مشترک مبتنی بر رقابت و نه منازعه (فرهنگ لاکي) را بوجود آورد.

۱۸. در فروپاشی امپراتوری عثمانی، انگلستان و فرانسه نقش تعیین کننده ای داشتند. هر دو این کشورها، با استفاده از توافقات سیاسی و نظامی، در شکل دهی مرزهای جدید و ایجاد کشورهای مستقل در منطقه نقش داشتند. انگلستان با ایجاد قیمومت بر مناطق مختلفی مانند عراق (بین النهرین) و فلسطین، به طور مستقیم بر سیاست داخلی این مناطق تأثیر می گذاشت و در شکل گیری دولت های جدید نقش داشت. فرانسه نیز قیمومت بر سوریه و لبنان را برعهده گرفت و در تعیین مرزها و سیاست های این کشورها تأثیرگذار بود. به طور کلی، انگلستان و فرانسه از طریق توافقات بین المللی و اعمال قدرت سیاسی، نقش کلیدی در تجزیه امپراتوری عثمانی و ایجاد کشورهای جدید در منطقه غرب آسیا داشتند.

ملاحظات اخلاقی

این مقاله حامی مالی ندارد.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می کنند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را که شامل پرهیز از سرقت ادبی، نشر و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده سازی یا جعل داده ها، منبع سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش شونده، سوء رفتار و غیره می شوند، به طور کامل رعایت شده است.

تعهد کپی رایت

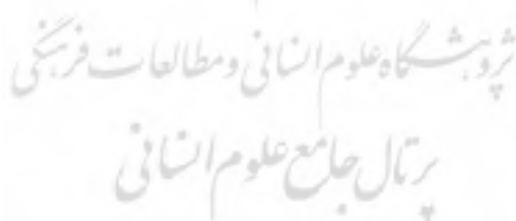
طبق تعهد نویسندگان، حق کپی رایت (CC) رعایت شده است.

References

- Ayoob, M. (1999). From Regional System to Regional Society: Exploring Key Variables in the Construction of Regional Order, *Australian Journal of International Affairs*, 53(3), 247-60.
- Berger, P. (1999). The Desecularization of the World: An Overview in *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, Washington D.C. Earmans/Ethics and Public Policy Center.
- Bull, H. (1977). *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*. London: Macmillan.
- Buzan, B. (2009). *Rethinking Hedley Bull on the Institutions of International Society*, in Richard Little and John Williams (eds.) *The Anarchical Society in a Globalized World*, Basingstoke, Palgrave, 75-96.
- Buzan, B. (1990). *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era* (Hemel Hempstead, Harvester-Wheatsheaf), ch. 4.
- Buzan, B. (2009). *The Middle East Through English School Theory*, in Barry Buzan and Ana Gonzalez-Pelaez (eds.) (2009) *International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level*, Basingstoke: Palgrave, 24-44.
- Drysdale, A., & Blake, G. (1990). *The Middle East and North Africa: A Political Geography*, Translated by Dorreh Mirheidary, Tehran, Office of Political and International Studies. [in Persian]
- Dunne, T. (1998). *Inventing International Society: A History of the English School*. London: Macmillan.
- Fawcett, L. (2012). *Middle East International Relations*, Translated by Ahmad Soltani Nejad, Tehran, International Education and Research Center. [Persian]
- Gonzalez-Pelaez, A. & Buzan, B. (2003). A Viable Project of Solidarism? The neglected contributions of John Vincent's basic rights initiative, *International Relations*, 17(3), 321-39.
- Halliday, F. (1992). International Society as Homogeneity: Burke, Marx, Fukuyama, *Millennium*, 21(3), 435-61.
- Halliday, F. (2015). *The New Middle East: Thought and Practice*, translated by Askar Ghahramanpour, Tehran, Amir Kabir Publishing, 2015 (in Persian).

- Hurrell, A. (2007). One world? Many worlds? The place of regions in the study of international society, *International Affairs*, 83(1), 127-146.
- Jackson, R. (2005). *Classical and Modern Thought on International Relations: From Anarchy to Cosmopolis*, Houndmills, Palgrave.
- Nardin, T. (2005). *Justice and Coercion*, in Bellamy, Alex J. (ed.), *International Society and its Critics*, Oxford University Press, ch. 14.
- Philpott, D. (2015). *Religion and International Relations (Theory and Practice)*, Translated by Asgar Ghahramanpour, Tehran, Chapakhsh publishment. [in Persian]
- Roy, O. (2017). *Holy Ignorance: When Religion and Culture Part Ways*, Translated by Abdollah Nasserri Taheri and Sommayah Sadat Tabatabaie, Tehran, Morvarid Publishment. [in Persian]
- Snyder, J. (2014). *Religion and International Relations Theory*, translated by Abdol Ali Ghavam and Rahmat Haji Mineh, Tehran, Alam Publishing. (in Persian).
- Valenzuela, S. J., & Valenzuela, A. (1978). Modernization and Democracy: Alternative Perspectives in the study of Latin American underdevelopment, *Comparative Politics*, 553-557.
- Wight, M. (1966a). *The Balance of Power*, British Committee paper, (April 1961) Later published in H. Butterfield and M. Wight eds. *Diplomatic Investigations*. London, Allen and Unwin.
- Wight, M. (1977a). *International Legitimacy*, British Committee paper, (April 1971) Later published in M. Wight, *Systems of States*. Leicester, Leicester University Press.
- Wight, M. (1991). *International Theory: The Three Traditions*. Leicester, Leicester University Press/Royal Institute of International Affairs, Edited by Brian Porter and Gabriele Wight.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی